

galcilerle mücadele etmek zorunda kaldı. Çeşitli engellerle karşılaşması yüzünden 10 Ekim 1929'da Ezher şeyhliğinden istifa etti. 1935 yılında öğrenci ve öğretim elemanlarının tekrar görevine dönmesi için gösteriler düzenlemesi üzerine 27 Nisan 1935'te eski görevine getirildi ve hayatının sonuna kadar bu görevini sürdürdü. 23 Ağustos 1945'te İskenderiye'de istirahat maksadıyla bulunduğu hastahane'de vefat eden Merâgî'nin cenazesi önce evinin bulunduğu Hulvân'a götürüldü; daha sonra Kahire'ye nakledilerek Ezher Camii'nde Seyyide Nefise Kabristanı'nda toprağa verildi. Şahsiyetli, vakarlı bir ilim ve fikir adamı olan Merâgî yumuşak tabiatlı, mütevazı ve gerçeği söylemekten çekinmeyen bir kişiydi. Kral Fârûk'un, boşadığı hanımının bir başkasıyla evlenmesini engelleyecek bir fetva istemesi üzerine Merâgî ona karşı çıkmış ve isteğini kabul etmemiştir.

Mısır'ın siyasî açıdan çok kritik bir döneminde görev yapan Merâgî siyasî tartışmalara katılmış, ülkenin iç ve dış siyasetinde etkili olmuştur. Sudan başkaldılığı sırasında İngilizler'in Sudan genel valisi Sir Reginald Wingate'in, hilâfetin Kureyşliler'e ait olduğu meselesini de gündeme getirip Osmanlı hilâfetinin gayri meşrû olduğu iddiasıyla Mekke'de baş kaldıran Şerîf Hüseyin'i yeni halife olarak ilân etme planlarına karşı çıkmıştır. Merâgî, Wingate'e yazdığı mektupta halifelik hakkındaki fikirlerini açıklamıştır. Ona göre hilâfet meselesi tamamen dünyevî bir konu olup dinle ancak belli bazı bağları vardır. Hz. Peygamber, Arap kabileleri arasında bir iktidar mücadelesine yer vermek için halifenin Kureyş'ten olmasını istemiştir. Fakat daha sonraki dönemlerde ulemânın çoğu artık halifenin Kureyş'ten olması zorunluluğunun kalmadığını ifade etmiştir. Merâgî, mektubunu Osmanlı halifelerini savunmak için değil meseleye tarihî ve dinî bir açıklık ge-

tirmek için kaleme aldığını özellikle belirtmekle birlikte ortaya koyduğu gerekçeler Osmanlı hilâfetinin dinî açıdan meşruiyetini güçlendirmiştir. Bu arada müslümanların Osmanlı olmayan bir kişiyi de halife olarak seçebileceklerini söylemiş, ancak bunun zorluğuna dikkat çekmiştir (Merâgî'nin mektubu için bk. Kedouri, s. 208-212; bu konuda ayrıca bk. Enver el-Cündî, *el-İlmâm el-Merâgî*, s. 112 vd.).

Merâgî, hilâfetin Türkiye'de ilgasından sonra ortaya çıkan durumu müzakere etmek için 25 Mart 1924'te bir araya gelen Mısır ulemâsı arasında yer almış, toplantı sonunda kaleme alınan karar metninde hilâfet makamının artık boş olduğu, dolayısıyla müslümanların Osmanlı halifesine itaat zorunluluğu bulunmadığı ifade edilerek yeni bir halifenin belirlenmesi için bütün müslümanların temsilcilerinin katılacağı bir toplantı düzenlenmesi çağrısında bulunulmuştur (Kedouri, s. 183; Görgün, s. 23). Kral Fuâd'ın 1936'da vefatından sonra tahta geçen oğlu Fârûk'un hocası ve en yakınındaki kişilerden biri olarak onun halifeliliği üstlenebileceğini düşünen Merâgî'nin bu yönde teşebbüsleri olmuşsa da bunlardan bir sonuç çıkmamıştır (Kedouri, s. 203 vd.). Merâgî, iki ülke arasında 1936'da yapılan ittifak antlaşmasına dayanarak Mısır'ı İngiltere'nin yanında II. Dünya Savaşı'na sokmak isteyen İngilizler'e karşı da mücadele etmiştir.

Eserleri. Merâgî hacimli çalışmalar yapmaya fırsat bulamamışsa da pek çok makalesi ve eseri mevcut olup bazıları şunlardır: 1. *Bahş fi tercemeti'l-Şur'âni'l-Kerîm ve aḥkâmihâ* (Kahire 1355/1936; Beyrut 1401/1981). 2. *ez-Zemâletü'l-in-sâniyye*. Londra'da dinlerle ilgili bir konferansa sunulmak üzere kaleme alınmıştır (Kahire 1936). 3. *el-Vaḥdetü'l-İslâmiyye ve'l-vaḥde ve's-siyâde ve nûrû'l-İslâm* (Kahire 1355). 4. *ed-Dürûsü'd-dîniyye* (Kahire 1938-1940). Merâgî'nin ramazan aylarında Kahire ve İskenderiye camilerinde verdiği vaazlardan oluşan eserin bir önceki eser gibi bazı sûrelerin tefsirini ihtiva ettiği ve Kral Fârûk'un bu vaazları dinlediği zikredilmiştir. 5. *Tefsîrû sûreti'l-Hucurât* (Kahire 1940). 6. *Tefsîru sûretey Lokmân ve'l-Âşr* (Kahire 1943). 7. *Buhûş fi't-teşrî'i'l-İslâmî ve esânidi kânûnî'z-zevâc ve't-ḥalâk* (Kahire 1346). 8. *el-Fethu'l-mübîn fi ta-bakâti'l-uşûliyyîn* (Kahire 1950). 9. *ez-Zevâc ve't-ḥalâk fi cemî'i'l-edyân* (Kahire 1966). 10. *Hadîşü ramazân*. Furkân, Lokmân, Hucurât, Hadîd ve Asr sûreleri-

nin tefsiridir (Kahire 1982). 11. *Kitâbü'l-Evliyâ' ve'l-maḥcûrîn*. Yazma nüshasının Ezher Kütüphanesi'nde bulunduğu belirtilmektedir (Ali Abdülazîm, II, 42).

BİBLİYOGRAFYA :

Enver el-Cündî, *el-İlmâm el-Merâgî*, Kahire 1952; a.mlf., *Terâcimü'l-a'lâmî'l-mu'âşırîn fi'l-âlemi'l-İslâmî*, Kahire 1970, s. 421-433; M. Abdülmün'im Hafâcî, *el-Ezher fi'el-fî'âm*, Kahire 1374, I, 264-279; Ebû'l-Vefâ el-Merâgî, *eş-Şeyḥ el-Merâgî bi-aḥkâmî'l-küttâb*, Kahire 1376/1957; M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, Kahire 1381/1962, III, 256-275; Abdülmüteâl es-Saidî, *el-Müceddidün fi'l-İslâm*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-âdâb), s. 545-549; Ahmed M. Mansûr v.dğr., *Delilü'l-matbû'âtü'l-Mısriyye*, Kahire 1975, s. 24, 41; M. Lings – Y. H. Safedî, *Third Supplementary Catalogue of Arabic Printed Books in the British Library 1958-1969*, London 1977, II, 120; Ali Abdülazîm, *Meş-yeḥatü'l-Ezher münzû inşâ'hâ ḥatte'l-ân*, Kahire 1399/1979, II, 11-43; Âyide İbrâhim Nusayr, *el-Kütübü'l-'Arabîyyetü'lletî nûşret fi Mısır beyne 'amey 1926-1940*, Kahire 1980, s. 16, 17, 23, 74; *Delilü'l-kitâbi'l-Mısri*, Kahire 1983, s. 99; E. Kedouri, *The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies*, London 1984, s. 183, 203-204, 208-212; M. Mehdî Allâm, *el-Mecma'îyyün fi ḥamsîne 'âmen*, Kahire 1406/1986, s. 322; Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî, *Menhecû'l-medresetü'l-'akliyyetü'l-ḥadîse fi't-tefsîr*, Beyrut 1407, I, 188-193; Lem'el-Mutîl, *Mevsû'atü ḥaḡe'r-racûl min Mısır*, Kahire 1417/1997, s. 526-532; Hilâl Görgün, *Die politische Rolle der Azhar in der Sâdat-Âra*, İstanbul 1998, s. 23, 25-27; M. Kürd Ali, "el-'Allâme el-Merâgî şeyḥu'l-Ezher", *MMİAdm.*, XXI/7-8 (1946), s. 289-305.

ALİ CUM'Â

MERÂHU'L-ERVÂH

(مراج الأرواح)

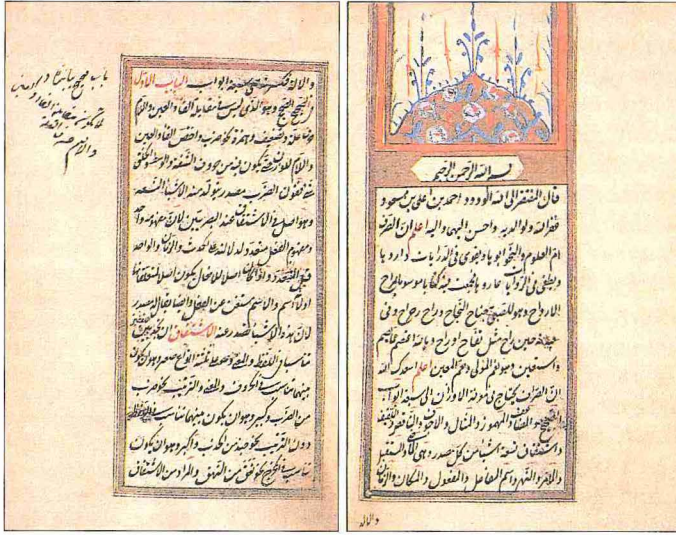
Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'un
(ö. VIII. [XIV.] yüzyılın başları)
Arapça sarf kitabı.

Müellifin hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır (krş. Süyûtî, I, 347; Brockelmann, *GAL*, II, 21; Ziriklî, I, 175). Sadece *el-Merâḥ* adıyla da bilinen eser, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan ve "sarf cümlesi" diye tanınan, *Emsile*, *Binâ*, *Maksûd* ve (*Tas-rîf-i*) *İzzî*'yi de içine alan risâleler grubunun son halkasını oluşturur.

Girişte sarf ilminin önemine temas eden müellif kitabını yedi bölüme (bab) ayırmıştır. Birinci bölümde masdar ve masdar kalıpları, üçlü kök fiilin (sülâsî mücerred) altı kalıbı ve bunların bazı Arap kabileleri tarafından farklı kullanılışı, üçlü kök fiilden türeyen (mezîd) on iki fiil kalıbı, dörtlü kök fiille (rubâî mücerred) ondan türeyen (rubâî mezîd) ve ona dahil edi-

Muhammed
Mustafa
el-Merâgî

Merâhu'l-
ervâh'ın
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Hâlet Efendi,
nr. 487)

len (rubâînin mülhakları), fiil kalıpları dörtlül kök fiilin beşli türemişiyile (humâsî me-zîd: تفعل ← تدرج) altılı türemişiyile (südâsî me-zîd: افعل ← احرجم) ve buna dahil edilen fiil kalıpları ele alınmıştır.

Eserinin birinci bölümünü yedi kısma (fasıl) ayıran müellif bunların her birinde düzenli (sahîh-i sâlim) bir fiilden türeyen mâzî, muzâri, emir ve nehiy fiilleriyle ism-i fâil, sıfât-ı müşebbehe, ism-i tafdîl, mûbalağalı ism-i fâil, ism-i mef'ûl, ism-i zaman, ism-i mekân ve ism-i âlet kalıplarının çekimini yapmıştır. Diğer altı bölümde düzensiz fiiller olan muzaaf, mehmûz, misâl, ecvef, nâkıs ve leffin zamanlara ve şahıslara göre çekimleri verilmiş, çekim sırasında meydana gelen harf düşmesi (hazîf), harf değişim ve dönüşümleri (î'lâl, ibdâl, kalb) gibi değişiklikler sebepleriyle açıklanmış, bu fiillerden türeyen fiil ve isim kalıplarının çekimi yapılmıştır. Eser, "aksâm-ı seb'a" adı verilen ve kök harfleri içinde illet harfi bulunup bulunmamasına göre fiil ve türevlerini yedi kısımda inceleyen sisteme göre düzenlenmiştir.

Merâhu'l-ervâh müstakil olarak veya adı geçen sarf risâleleriyle birlikte defalarca basılmıştır (İstanbul 1233, 1286, 1291; Bulak 1240, 1249, 1262, 1282; Delhi 1293; Lahor 1906; 1276, 1280, 1282; Kahire 1299, 1344). Eser üzerine yazılan çok sayıda şerh arasında Dunkûz (Dikgöz) lakabıyla tanınan Şemseddin Ahmed'in *Şerhu'l-Merâh*'ı (İstanbul 1306; Kahire 1309), Bedreddin el-Aynî'nin *Melâhu'l-ervâh fî şerhi Merâhi'l-ervâh*'ı (bk. bibl.) ve Kemalpaşazâde'nin *el-Felâh fî şerhi'l-Merâh*'ı (İstanbul 1289) sayılabilir (diğer şerhler için bk. Brockelmann, GAL, II, 24-25; Suppl., II, 14).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed b. Ali b. Mes'ûd, *Merâhu'l-ervâh: "Sarf Cümlesi"*, İstanbul 1317; Bedreddin el-Aynî, *Melâhu'l-ervâh fî şerhi Merâhi'l-ervâh* (nşr. Abdüsettar Cevâd, *el-Mevrid* içinde), IV/2, Bağdad 1975, s. 195-228; IV/4 (1975), s. 227-254; V/2 (1976), s. 171-196; V/3 (1976), s. 189-204; V/4 (1976), s. 195-214; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 347; Abdüllatif b. Muhammed Riyâzîzâde, *Esmâ'ü'l-kütüb* (nşr. Muhammed Altuncî), Kahire 1395/1975, s. 287; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1651; Brockelmann, GAL, II, 21, 24-25; Suppl., II, 14; Serkis, *Mu'cem*, I, 374, 906; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), I, 175; Nihal Atsız, "Kemalpaşa-Oğlu'nun Eserleri", ŞM, VII (1972), s. 122.

KENAN DEMİRAYAK

MERAKEŞ

(مراكش)

Fas'ta tarihî bir şehir.

Merakeş (Merrâkûş) adının menşei hakkında kesin bilgi yoktur. Arap müelliflerinin yaptıkları etimolojik tahliller hayal mahsulü rivayetlere dayanmaktadır (ÂA, VII, 743). Fas'ın güneyindeki geniş ve düz Havz ovasında deniz seviyesinden 465 m. yükseklikte kurulan Merakeş'in kuruluş çalışmaları, yaygın kabule göre Murâbît Emîri Ebû Bekir b. Ömer tarafından 454'te (1062) başlatılmış (459/1067 veya 462/1070 yıllarında başlatıldığı da rivayet edilir), Yûsuf b. Tâşfin zamanında muhtemelen 470'te (1077-78) tamamlanmış ve Murâbît'ların başşehri olmuştur. Şehrin kuruluşunun Dern dağında yaşayan Berberî asıllı Masmûde kabilelerini (Masâ-mide) kontrol altında tutmak amacına dayandığı ve bunun için başlangıçta Lemtûneliler'in barındığı bir ordugâh-şehir olarak planlandığı sanılmaktadır. Surların yapılması Masmûde saldırılarının yo-

ğunlaştığı Ali b. Yûsuf b. Tâşfin dönemi-ne (1106-1143) rastlar. Rivayete göre sur inşa etme fikri Ali b. Yûsuf'un, oğlu Tâşfin için biat almak üzere davet ettiği Endülüsli Mâlikî fakihî ve kadısı İbn Rüşd'ün (ö. 520/1126) tavsiyesine dayanmaktadır. Ali b. Yûsuf ayrıca şehrin ortasına kendi adıyla anılan (İbn Yûsuf) büyük bir cami ve bir medrese yaptırmıştır. Daha sonraki asırlarda yenilenen ve çeşitli değişikliklerle uğrayan medreseye son zamanlarına kadar Senegal, Nijerya ve Cezayir ile diğer Mağrib şehirlerinden öğrenciler gelirdi. Burada bulunan yazmaları sömürge döneminde Vali Tihâmî el-Cilâvî Paşa kendi adına yaptırdığı sarayına nakletmiştir. Ali b. Yûsuf zamanında birinci altın çağını yaşayan Merakeş, bu dönemde özellikle güvenli bir bölgede ve ana yolların kavşağında bulunmasından dolayı kervanların uğrak yeri idi ve tüccarlar kadar sanat-kârlar için de cazip bir şehir haline gelmişti. Deri işlemeciliği bugün de olduğu gibi buradaki en gözde mesleklerdendi; hatta sur kapılarında birine Bâbüddebbâğın adı verilmişti. Aynı zamanda sabun-culuk, bakırcılık ve dokumacılık sanatları da gelişmişti.

Murâbît'ların başşehri Merakeş'i, Muvahhidler'in kurucusu İbn Tûmert'in 524'te (1130) başarısızlıkla sonuçlanan kırk günlük muhasarasından on yedi yıl sonra halefi Abdülmü'min on bir ay süren kuşatmayla ele geçirdi (18 Şevval 541 / 23 Mart 1147). Ardından Abdülmü'min'in Selâ'da bulunduğu bir sırada İbn Tûmert'in yakınları tarafından başlatılan isyan kısa sürede bastırıldı (547/1152 veya 549/1154). Şehir Muvahhidler'in çöküş döneminde Abdülmü'min ve İbn Tûmert aileleri arasındaki mücadeleye sahne oldu. Merakeş'i başşehir edinen Muvahhid hükümdarları burayı batıda bulunan İslâm ülkelerinin (Fas, Cezayir, Tunus, Endülüs) merkezi olmaya layık bir seviyeye ulaştırmak için çeşitli mimari eserlerle süslediler ve özellikle Endülüs'ten getirdikleri İbn Tufeyl, İbn Rüşd, Ebû Mervân Abdül-melik İbn Zühr gibi çok sayıda filozof, âlim ve ediple bir ilim ve irfan yuvası haline soktular. Rivayete göre bu dönemde Merakeş'in nüfusu yarım milyona ulaşmıştı. Muvahhid hükümdarları şehrin mesken problemiyle bizzat ilgilendiler. Halife Ebû Yûsuf el-Mansûr, kendi kabilesi Sanhâce ile Heskûre kabilesi için özel bir mahalle inşa ettirdi. Bu mahallenin kuruluşu tamamlandıktan sonra o taraftaki yıkık surlar yeniden yapıldı. Ardından başka kabilelerin de şehre yerleşmesiyle